

Referències sobre l'Art llevantí a les Muntanyes de Prades (II). Les figures d'animals

Ramon **Viñas**¹ i Albert **Rubio**²

Referències sobre l'Art llevantí a les Muntanyes de Prades (II). Les figures d'animals

Ramon Viñas¹ i Albert Rubio²

*ciar@mccb.cat

Resum: Article que complementa un estudi anterior, presentat en el núm. 30 de l'*Aplec de Treballs* (Montblanc 2012), dedicat a les representacions rupestres a les Muntanyes de Prades. En aquell primer estudi tractàrem les figures humanes, deixant per una recerca posterior els exemplars faunístics.

Paraules clau: Art Rupestre, Muntanyes de Prades, finipaleolític, epipaleolític, neolític.

Tal com assenyalàrem en el treball precedent -publicat en el número 30 de l'*Aplec de Treballs* (2012)- el conjunt de cavitats de les Muntanyes de Prades amb representacions rupestres prehistòriques supera els 40 abrics (Vilaseca, 1944 i 1950a i b, 1973; Alonso 1979 i 1994a,b,c; Viñas, 2005; Viñas, *et al.* 2006; Viñas i Sarrià 2011; Viñas i Rubio 2012, Viñas, *et al.* 2012). No obstant això, els panells amb trets figuratius i estilitzats d'Art Llevantí (tradicció caçadora-recol·lectora) són escassos si els comparem amb els conjunts d'Art Esquemàtic-Abstracte (tradicció de pagesos-pastors). A més, cal insistir amb els fenòmens naturals i les accions «antròpiques o vandàliques» que han provocat una avançada degradació dels suports i de les manifestacions pintades i conegudes fins al moment en aquest espai natural.

Tal com expressàrem a l'article anterior, la quantitat de figures per abric o cavitat varia entre 1 i 48 unitats, però la mitjana de panells presenta unes 6 figures i només dos superen les 20 representacions (Viñas i Rubio, 2012).

Actualment, a les Muntanyes de Prades es coneixen només set conjunts corresponents a la tradició figurativa-estilitzada o Art Llevantí. Els seus murals estan integrats per figures de mides reduïdes que varien entre els 5 i 20 cm d'alçada o longitud i només excepcionalment són més grans. Els conjunts rupestres o abrics corresponen als següents termes municipals (Fig. 1 i 2):

1. Abric del Mas d'en Llort (Montblanc).
2. Abric del Mas d'en Ramon d'en Bessó (Montblanc).
3. Abric del Mas d'en Gran (Montblanc).



Fig. 1. Vistes de les cingleres dels Castellets, terme de Cornudella del Montsant (superior), i Costa dels Calderons, terme de Montblanc (inferior).
Indrets significatius de l'Art Rupestre de les Muntanyes de Prades.
(Fotos A. Rubio y R. Viñas).



Fig. 2. Abric I del Barranc de Fontscaldes, Cornudella del Montsant, i Abric del Mas d'en Ramon d'en Bessó, Montblanc.
(Fotos A. Rubio i R. Viñas).

4. Abric II de les Covetes I (Cornudella del Montsant).
5. Abric I del Barranc de Fontscaldes (Cornudella del Montsant).
6. Abrics del Grau Tallat (Cornudella del Montsant)
7. Abric de Les Covetes II. En aquesta cavitat no s'ha classificat cap exemplar faunístic.

Les representacions faunístiques

El repertori faunístic està representat per 23 exemplars de fauna salvatge, repartits en quatre espècies de mamífers i un grup d'hemípters. Es tracta, principalment, de cabres, bòvids, senglars, cèrvids i altres quadrúpedes dubtosos o indeterminats, així com alguns insectes -abelles- (Fig. 3). Aquests animals ocupen el 21,43 % del total de representacions, classificades entre figures humanes, objectes, indeterminats i restes. Les espècies representades pertanyen a:

- Cabra (*Capra pyrenaica pyrenaica* i *Capra pyrenaica hispana*).
- Bou (*Bos primigenius taurus* / *Bos taurus*).
- Senglar (*Sus scrofa*).
- Cèrvola (*Cervus elaphus*).
- Quadrúpede indeterminat (possibles cabres, cèrvids i senglars).
- Insecte: abelles (*Apis mellifera*).

DESCRIPCIONS PER CONJUNT

Abric del Mas d'en Llort (Montblanc)

El panell del Mas d'en Llort conté quatre representacions d'animals; entre ells, tres cabres i una suposada cèrvola. Cap dels exemplars està ferit o fletxat de forma clara i només el cèrvid apareix en posició de caiguda, estibat o potser mort. Per tant, desestimem, de moment, una escena de cacera i ens inclinem per una composició de caràcter ritual o mític.

1. Boc

Està situat a la part dreta del mural i per sota de l'únic personatge que transporta un arc i fletxes. Aquest mascle està orientat a la dreta i podria estar en posició de salt, atac, envestint, ferit o mort. No obstant això, la manca de les extremitats davanteres dificulta determinar la seva correcta posició i estat (Fig. 3, núm. 1).

L'exemplar, d'uns 20 cm de longitud, està realitzat amb contorn simplificat, només perfilat i pintat en color vermell clar. Presenta un cap angulós de morfologia triangular, front recte, gran banyam corbat endavant i les dues orelles (una a cada banda de les banyes); perfil dorsal recte i declinat a la zona posterior; tronc subdividit en departaments corbats a la part abdominal i pit recte; potes posteriors inclinades, sense indicació d'unglotes. S'aprecia un traç vertical a la inflexió de la zona ventral com si estigués clavat a l'animal.

Des del punt de vista compositiu està associat amb el núm. 2. El seu estat de conservació és regular. Ha perdut part de la gropa, la cua, i possiblement les potes del davant o potser no es varen pintar. Cal assenyalar que les banyes del mascle núm. 2 ocupen l'espai on haurien d'estar pintades les potes anteriors d'aquest primer exemplar, observació que pot indicar una etapa precedent.

2. Boc

Situat immediatament per sota del boc núm. 1 i a la base del mural. Està orientat a la dreta i podria estar en moviment, malgrat la posició recta de les extremitats conservades. L'animal, d'uns 15 cm de longitud, està realitzat amb la tècnica de la tinta plana que reomple el cos després de dissenyar el perfilat inicial. Està pintat en color vermell castany.

Mostra un cap arrodonit en el musell, front recte, banyes corbades endarrera i orelles al costat de cada banya; perfil dorsal recte; tronc massís i pit pràcticament recte. S'observa la cua lleugerament aixecada i bifurcada a l'extrem, i potes del davant sense unglotes.

Està associat al boc núm. 1 i ha perdut les potes del darrere (Fig. 3, núm. 2).

3. Cérvola

Situada a la part central i superior del panell, entre el personatge (arquer) i l'última cabra núm. 4. Està orientada cap a l'esquerra i de cap per avall, la seva posició fa pensar en un animal estimbat. De totes maneres no porta clavada cap fletxa i tampoc s'han representat rastres de sang al seu voltant.

L'animal, d'uns 10,5 cm de longitud, està realitzat amb contorn perfilat, similar al boc núm. 1, i pintat en color vermell clar. Presenta el cap afinat en el musell, front recte i orelles endarrera; perfil dorsal corbat; tronc massís amb dues línies longitudinals a l'interior; coll curt i ample, i pit lleugerament encorbat. S'observa la cua caiguda, i les potes llargues, rectes i primes sense unglotes.

La seva morfologia es confon fàcilment amb la d'un senglar, ja que el seu cos massís i arrodonit s'acosta a la forma d'aquesta espècie, no obstant, la cua petita, les orelles i les potes llargues i primes fan pensar en un cèrvid.

Fa anys, la pintura va patir una agressió antròpica que destruí part de les potes posteriors (Fig. 3, núm. 7).

4. Boc

Situat a l'extrem superior dret sobre una protuberància de la paret, a la mateixa alçada que l'arquer de la part oposada i relativament a prop de la cérvola núm. 3. Està orientat cap a l'esquerra i en posició estàtica.

L'animal, d'uns 18,5 cm de longitud, està realitzat amb tinta plana i pintat en color vermell-castany fosc. Presenta un cap de front recte i arrodonit en el musell, banyes lleugerament corbades endarrera i sense orelles; perfil dorsal suaument ondulat amb creu marcada; coll i pit corbat. S'observen les potes del davant lleugerament flexionades, amb ungles ben marcats.

L'erosió natural ha fet perdre la meitat posterior de l'animal (Fig. 3, núm. 3).

Abric del Mas d'en Ramon d'en Bessó (Montblanc)

Els panells del Mas d'en Ramon d'en Bessó integren unes 16 figures; entre elles: dos bous i un grup d'abelles. Els bòvids estan envoltats d'arquers i l'exemplar més gran mostra possibles fletxes clavades a la pota davantera i a la zona abdominal. Pertany a una escena de caràcter cinegètic o d'aspecte ritual.

1. Bòvid

Situat a la part esquerra de la cavitat, presidint el plafó, i rodejat de diversos arquers. L'exemplar està orientat a l'esquerra, en posició estàtica i encarat a un parell de caçadors. L'erosió ha destruït la meitat posterior del seu cos. Malgrat el seu estat de preservació, la part conservada fa uns 25 cm de longitud, per tant l'exemplar tindria uns 40 cm de longitud aproximada.

Està pintat amb tinta plana de color castany-vermellós. L'animal presenta un cos compacte, ben detallat. En el seu cap s'han indicat el musell, la mandíbula, una orella i unes banyes curtes que formen un semicercle. S'observa un coll ample amb pit corbat, línia dorsal amb creu marcada i potes amb ungles detallats. A més, s'aprecien alguns traços a la zona abdominal, potser

projectils, i una possible fletxa a la pota davantera. El bòvid dóna la sensació de trobar-se en posició estàtica o de marxa lenta.

Des del punt de vista temàtic, és evident que l'animal ha estat ubicat dins d'una antiga escena de cacera degradada per l'erosió. La nostra proposta és que podria tractar-se d'una figura afegida que amplia una escena inicial de cacera. Anotem que per sota de les seves potes apareix el bòvid núm. 2, de mida menor, de color vermell clar i més degradat, per tant, aquest bou principal més gros, correspondria a una figura realitzada en un moment posterior a la majoria de figures del panell (Fig. 3, núm. 5).

2. Bòvid

Situat a la part baixa i per sota de les potes del bòvid anterior. L'animal està orientat a l'esquerra i en sentit descendent. L'erosió natural afecta a la major part del cos i només es conserva cap, coll, pit i dors. La part conservada fa uns 9 cm de longitud.

Està realitzat a tinta plana i pintat en color vermell clar. S'observa el cap amb l'inici de les banyes i un possible fragment superior de la més avançada, front recte i musell quadrangular, dors deteriorat i pit recte. L'exemplar es troba en posició de marxa o de carrera. Possiblement formaria part de l'escena de cacera inicial del panell i anterior al bòvid més gran (Fig. 3, núm. 6).

3. Abelles

Situades a l'extrem dret de la cavitat. En principi es tractava d'un grup de 8 abelles que foren destruïdes intencionadament per algun visitant. Actualment només en resten 4 i el fragment d'una cinquena. La seva mida es troba entre 1 i 1,5 cm de diàmetre i estan realitzades a traç i pintades en color castany-vermellós.

Els hemípters semblen estar volant al costat d'un personatge molt deteriorat. El seu cos adquireix una morfologia de petita creu, que indicaria el cos i les ales en ple vol.

Possiblement formen part d'una escena de recol·lecció de mel (Fig. 3, núm. 10).

Abric del Mas d'en Gran

Els panells del Mas d'en Gran han conservat unes disset figures, majoritàriament de tradició esquemàtica-abstracte: figures humanes (pastors), un possible gos, un parell d'ovicaprins (animals domèstics), un cérvol, algunes cabres, traços, un semicercle, elements indeterminats, diverses restes i, entre ells, un exemplar faunístic de trets realistes i de tipus llevatí.

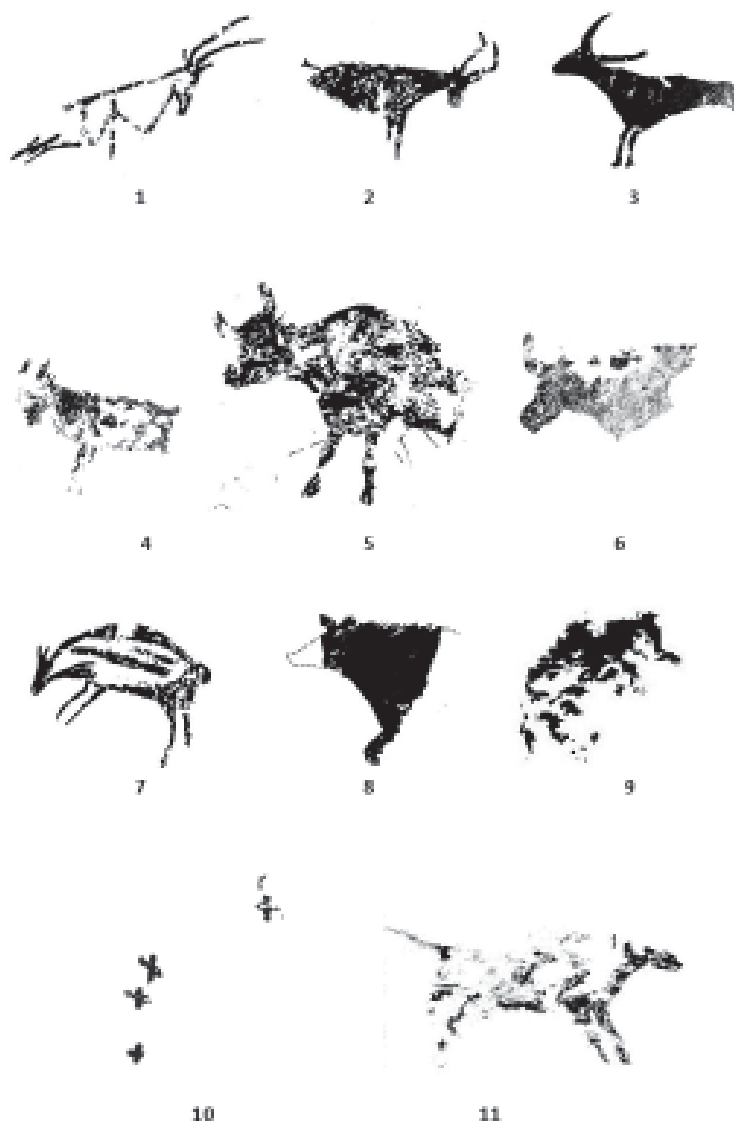


Fig. 3. Representacions faunístiques de tradició llevantina de les Muntanyes de Prades: 1, 2, 3. Cabres (mascles) Abric del Mas d'en Llorç; 4. Cabra (femella) Les Covetes I; 5. Bou, Abric del Mas d'en Ramon d'en Bessó; 6. Bou, Abric del Mas d'en Ramon d'en Bessó; 7. Cèrvola, Abric del Mas d'en Llorç; 8. Senglar, Abric I del Barranc de Fontscaldes; 9. Senglar, Abric del Mas d'en Gran; 10. Abelles, Abric del Mas d'en Ramon d'en Bessó; 11. Quadrúpede indeterminat, Abric del Mas d'en Gran. Dibuixos: 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10 (A. Alonso 1979 a, b, c); 4, 6, 11 (A. Rubio, 2016); 8. (R. Viñas, 2015).

1. Senglar

Es troba situat a l'extrem dret del conjunt i a prop d'un altre quadrúpede esquemàtic en posició vertical. L'animal està orientat a la dreta i en posició ascendent, estirat, ferit o mort (?). La figura està realitzada a tinta plana i pintada en color vermell-castany. La part conservada fa uns 6,5 cm de longitud aproximada.

Malgrat que l'erosió natural afecta a l'animal en general, la seva morfologia encaixa amb la d'un senglar: cos compacte, cap amb musell allargat, coll ample, dors amb creu marcada, potes del darrere rectes i davanteres replegades, i cua llarga.

Podria haver format part d'una escena actualment perduda (Fig. 3, núm. 9).

Abric del Racó de les Covetes o Les Covetes I (Cornudella del Montsant)

A l'abric II de Les Covetes I s'han enregistrat dos animals afectats per l'erosió natural. En el primer exemplar s'observen els trets morfològics d'una cabra, mentre que en el segon només es perfilen les restes d'un quadrúpede indeterminat (Viñas i Rubio, 2012).

1. Cabra

Està situada a la part més alta del panell i a la dreta d'una figura humana de tradició esquemàtica. L'exemplar, d'uns 7,5 cm de longitud, presenta un cos corpulent i proporcionat; cap amb petites orelles, musell afilat i banyes curtes i corbades endarrere; coll ample, dors recte, línia abdominal lleugerament corbada i cua aixecada; potes davanteres rectes i deteriorades. Ha perdut les extremitats del darrera. L'exemplar està orientat a l'esquerra i en posició estàtica.

S'ha pintat a tinta plana en color vermell fosc. L'erosió afecta al seu cos en general (Fig. 3, núm. 4).

2. Quadrúpede indeterminat

Situat a uns 10 cm en un nivell inferior a la cabra anterior. Les restes presenten un animal d'uns 6 o 7 cm de longitud, de llom recte, part del coll i cua curta i caiguda. Possiblement es tracta d'un cèrvid o una cabra. Està orientat a la dreta i pintat a tinta plana en un color vermell fosc, similar a l'anterior. Al seu voltant s'observen restes de figures molt perdudes (Fig. 7).

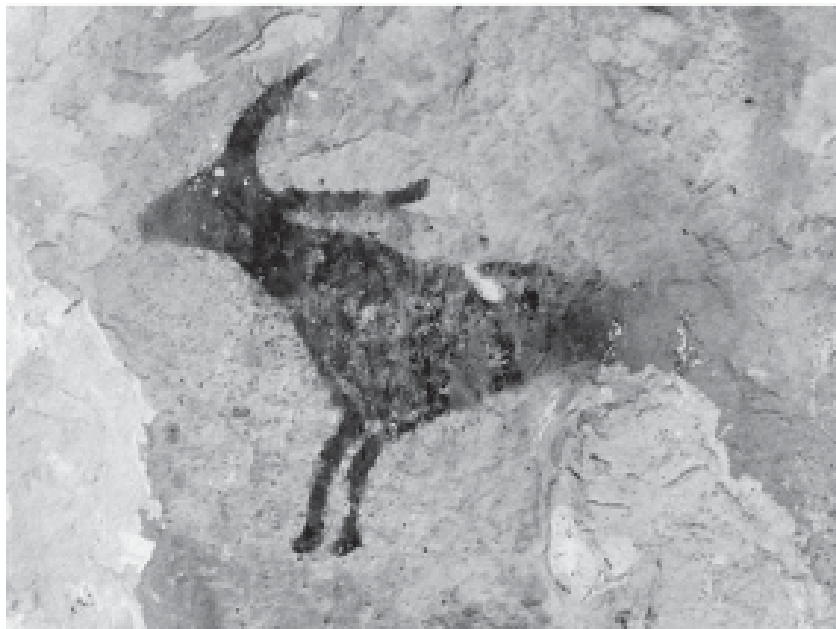
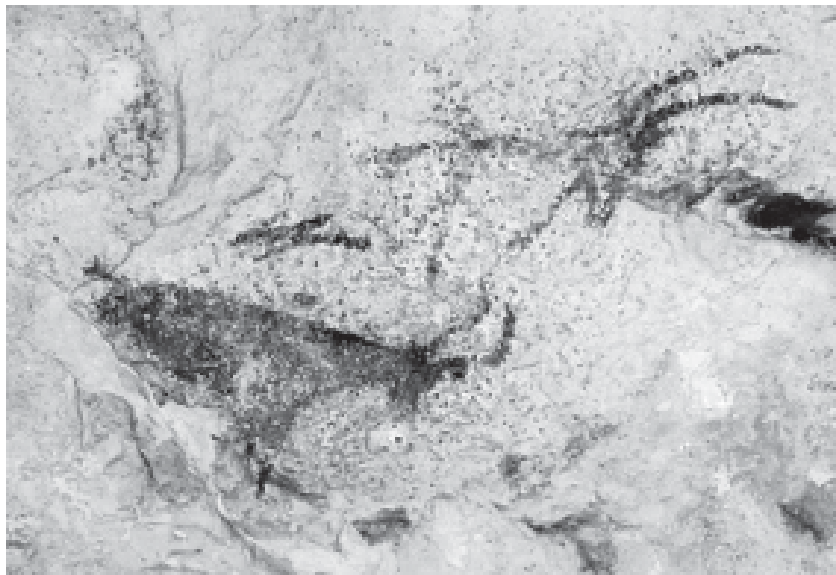


Fig.4. Representacions de cabres de l'Abric del Mas d'en Llorc
(Fotos A. Rubio).

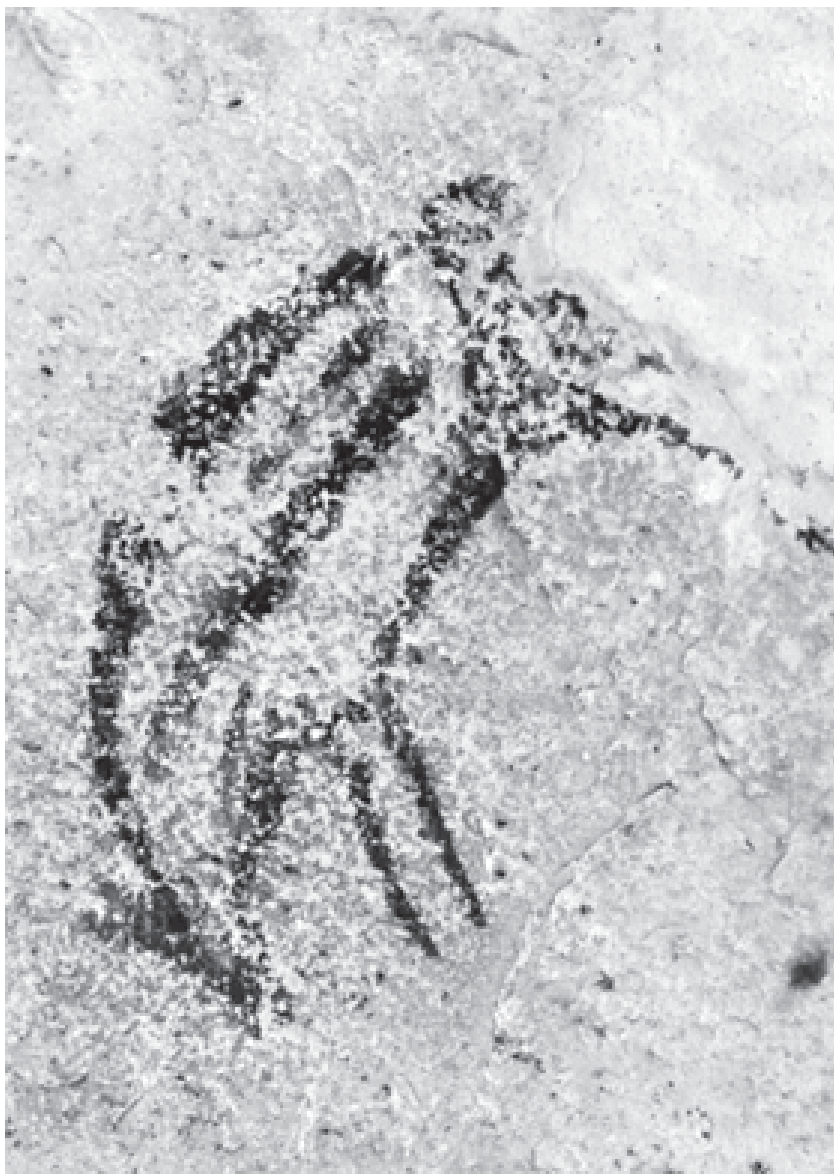


Fig. 5. Cérvola en posició de caiguda de l'Abri del Mas d'en Llort.
(Foto A. Rubio).

Abric I del Barranc de Fontscaldes (Cornudella del Montsant)

Correspon a un conjunt important, amb representacions de tipus llevantí i altres de tendència «semifigurativa» o de disseny esquematitzat, que malauradament es troben en vies de desaparèixer degut a l'avançada erosió natural que destrueix la superfície dels panells pintats. Entre les 48 restes s'han pogut identificar quatre animals. Tots ells localitzats a l'extrem esquerre de l'abric.

1. Senglar

Situat a la base del mural i a prop de l'arquer més complet (Viñas, *et al.* 2012). L'animal ha perdut la major part del seu cos a causa de la degradació i caiguda del suport de la paret. L'exemplar s'identifica a partir d'un fragment del cap amb orelles; l'inici del front i la mandíbula; un coll ample i corbat en el pit; el detall del pèl encrespat en el llom, i un fragment de la pota més avançada que suggereix moviment de carrera o potser mort o ferit. S'orienta a l'esquerra i està pintat a tinta plana amb un color castany-vermellós (Fig. 3, núm. 8).

2. Quadrúpeda indeterminada (cérvola o cabra?)

Situat a la dreta de l'anterior i a la zona basal dels panells més centrals, entre un grup de representacions humanes semifiguratives. L'exemplar està força deteriorat i és difícil una correcta classificació. S'identifica un cos allargat, cap amb musell apuntat, coll estilitzat, pit recte, potes del davant rectes, i restes d'una possible banya endarrera. Es troba en posició de moviment i orientat a la dreta. Presenta una longitud d'uns 6 cm, i està pintat a tinta plana amb un color castany-vermellós (Fig. 3, núm. 11, i fig. 8, núm. 1).

3. Cabra

Situada a la mateixa zona entre el grup de representacions humanes assenyalades a la figura anterior. Només ha conservat les restes del cap, indicació del front, inici de dues banyes curtes i un fragment del dors. Possiblement es tracta d'una femella. Està orientada a l'esquerra i pintada a tinta plana en castany-vermellós (Fig. 8, núm. 2).

4. Cabra

Situada a la mateixa zona i a la dreta de la figura precedent. Com la majoria d'aquests animals, ha perdut gran part del cos i només s'aprecia el cap amb musell afinat i banyes corbades endarrere. L'animal està orientat a la dreta i la tècnica aplicada és la tinta plana, pintada amb color castany-vermellós. S'observen les restes d'una taca negra que podria haver format part del cos, actualment cobert per matèria orgànica (Fig. 8, núm. 3).

Abric del Grau Tallat (Cornudella del Montsant)

1. Quadrúpede indeterminat (senglar?)

Situat a les cavitats de l'extrem esquerre del conjunt i per sota de les restes de l'única figura femenina de les Muntanyes de Prades (Viñas i Rubio, 2012). Presenta les restes d'un cos compacte, coll curt i restes del cap amb aspecte de senglar. Està orientat a la dreta i pintat a tinta plana en color vermell (Fig. 8, núm. 4).

2. Quadrúpede indeterminat (cabra?)

Situat al costat de la figura anterior i en una cota superior. S'observa un cos massís, coll llarg, restes del cap, possibles orelles o banyes, i potes rectes, curtes i amb ungles. Està en posició estàtica i orientada a la dreta. S'ha pintat a tinta plana en color vermell (Fig. 8, núm. 4).

CARACTERÍSTIQUES TIPOLÒGIQUES I TÈCNIQUES

Els 23 exemplars faunístics estan distribuïts en cinc espècies i executats amb dues tècniques. A part del grup de les abelles, que inicialment representaren entre 8 i 10 exemplars en un sol abric, les figures de cabres són les que constitueixen, amb 6 espècimens (repartits en tres abrics), l'espècie de mamífers més abundant, i per tant, la que permet establir alguns tipus o variants.

Cabres

Com succeeix amb les figures humanes, les sis cabres pintades (quatre mascles i dues possibles femelles) manifesten morfologies particulars. A més, la tècnica d'execució presenta dues modalitats: la més predominant és l'aplicació de la tinta plana (5 exemplars) que generalment s'inicia amb un



Fig. 6. Bòvid principal de l'Abric del Mas d'en Ramon d'en Bessó. (Foto R. Viñas).

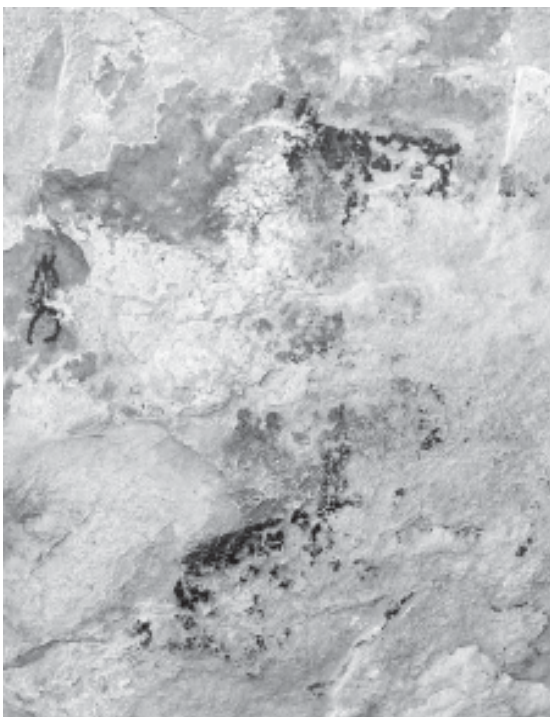


Fig. 7. Les Covetes I, abric II. Restes d'una composició amb dos animals i altres fragments de figures. S'observa una cabra (àrea superior), i un exemplar deteriorat indeterminat (àrea inferior). A l'esquerra apareix una figura humana de tendència esquemàtica. (Foto A. Rubio).

perfilat i posteriorment es reomple per cobrir tot el cos (Fig. 3, núm. 1-4), i la menys representada és el perfilat de la figura amb un traç prim (un exemplar) (Fig. 3, núm.1).

Malgrat l'erosió natural, que ha deteriorat la figura d'aquests exemplars, encara podem observar alguns cossos de perfil (compactes, corpulents i estilitzats), caps triangulars amb musells afinats o arrodonits, banyes peculiars en perspectiva obliqua, cues aixecades, i només en un cas el detall dels unglots. Altres aspectes, són la presència, o no, de les orelles que, en alguns

Animals	M. Llort	M. Ramon	M. Gran	Fontscaldes I	G. Tallat	Covetes I	Total
Cabres	3			2		1	6
Bous		2					2
Senglars			1	1			2
Cérvola	1						1
Quadrúp. ind.				1	2	1	4
Insectes		8					8
Total	4	10	1	4	2	2	23

casos, apareixen juntes i vistes de perfil o dissenyades una a cada banda de les banyes, indicant que l'animal està mirant, possiblement, de front (Fig. 3, núm. 1-4).

El seu tractament anatòmic deixa entreveure un mínim de 4 variants:

- Tipus de trets estilitzats i sintètics amb tècnica de perfilat: mascle de cap triangular amb musell allargat, coll curt, orelles, banyes corbades endavant i potes rectes possiblement sense unglots (comparteix la tècnica amb la cérvola núm. 7) (Fig. 3, núm. 1, i Fig. 4 superior).
- Tipus de trets realistes amb tècnica de tinta plana: mascle de cap més rectangular amb musell arrodonit, coll estilitzat, orelles, banyes corbades endarrere de manera angulosa endavant i potes rectes, possiblement sense unglots (Fig. 3, núm. 2 i Fig. 4 superior).
- Tipus de trets realistes amb tècnica de tinta plana: mascle de cos estilitzat, cap triangular, musell arrodonit, coll llarg, sense orelles, banyes corbades endarrere de forma contínua, una còncava i l'altra convexa, poc habitual, i potes detallades amb unglots (Fig. 3, núm. 3; i Fig. 4, inferior).
- Tipus de trets realistes amb tècnica de tinta plana: femella de cos curt i compacte, cap triangular, musell apuntat, amb orelles, banyes curtes i poc corbades endarrere. (Fig. 3, núm. 4; i Fig. 7).

Cérvola

L'únic exemplar d'aquesta espècie és d'adscripció incerta. Es localitza a l'abric del Mas d'en Llorç i correspon a una representació realitzada amb tècnica del perfilat -com el d'una cabra del mateix conjunt (Fig. 3, núm. 1)-. Cal anotar que l'anatomia de l'animal crea polèmica, doncs, el seu cos compacte amb dors corbat, té semblança amb altres cabres i senglars, però aquests trets responen possiblement a la seva posició de caiguda. No obstant les seves orelles i potes llargues i primes el situen més a prop dels cèrvids (Fig. 3, núm. 7).

Bous

Entre les dues representacions de bous, corresponents a l'Abric del Mas d'en Ramon d'en Bessó, hi trobem certes diferències. Prèviament cal dir que els dos animals han perdut part del seu cos i això dificulta la correcta comparació anatòmica. Si bé això, els trets formals, la mida i el color difereixen completament entre ells.

L'exemplar més petit mostra el cap allargat, pit i llom rectes (Fig. 3, núm. 6), en canvi, el més gran, amb detalls més acurats, presenta una cara amb morro més curt, pit corbat i un dors curvil·lini amb la creu ben marcada, així com l'orella i els ungles en perspectiva lateral i frontal.

Aquests exemplars presenten similituds amb altres del Llevant com Albarracín (Terol), Alpera i Minateda (Albacete), entre altres, (Piñón, 1982; Bea i Angás, 2015; Cabré, 1915; Breuil, 1920).

Senglars

El registre de dos senglars en els abrics del Barranc de Fontscaldes I i Mas d'en Gran, completa la classificació dels mamífers identificats. Ambdós dos estan executats a tinta plana i deteriorats. El primer exemplar s'identifica pel detall del pelatge eriçat del dors (Fig. 3, núm. 8), mentre que el segon (tombat o mort) mostra analogies amb els senglars del Maestrat castellonenc, on generalment apareixen com preses de caceres.

Quadrúpedes indeterminats

La conservació dels quatre exemplars indeterminats no permet la classificació de l'espècie representada. No obstant això, les formes i proporcions observades s'enquadren entre les cabres i els cèrvids.

Insectes (abelles)

Dins de l'Art Llevantí, les escenes relacionades amb la recol·lecció de la mel, són relativament freqüents. A les muntanyes de Prades només s'ha localitzat un exemple a l'Abric del Mas d'en Ramon d'en Bessó.

Totes les abelles pintades, de tradició llevantina, comparteixen una mida petita i la forma de creuetes. Habitualment estan associades a personatges; alguns grimpen per parets o s'ajuden amb cordes. Citem, entre altres, la Cova de l'Aranya (Bicorp, València), el Cingle de la Mola Remígia (Ares del Maestre, Castelló), la Cova dels Rosegadors (Pobla de Benifassà, Castelló), Covetes del Puntal i l'Abric del Mas d'en Salvador a la Valltorta (Albocàsser, Castelló).

CONSIDERACIONS FINALS

Els exemplars faunístics estan presents en la majoria de conjunts registrats i d'alguna manera vinculats a les figures humanes, per tant, la seva anàlisi morfològica comparativa pot resultar significativa per entendre el procés evolutiu d'aquesta tradició rupestre a les Muntanyes de Prades. No obstant, en el primer treball, ja indicàrem les dificultats que trobem a l'hora d'estudiar aquestes manifestacions amb una mostra tan minsa i degradada que, per altra banda, manifesta la manca de prospeccions i, per tant, de coneixements sobre aquesta tradició rupestre (Viñas i Rubio, 2012: 75).

Malgrat tot, les espècies d'ungulats ens aporten informació sobre els hàbitats i ecosistemes: el bosc de pins i alzines, les altes planúries amb pastures, i els roquerols i els penya-segats. Tanmateix els abrics ens marquen els llocs escollits per expressar el contingut temàtic. Les evidències es poden resumir en els següents aspectes:

1. Possibles escenes de caràcter ritual, una d'elles representada per l'única representació femenina, d'aquestes muntanyes, possiblement associada a alguns animals que es localitzen en una cota inferior. En aquest àmbit, també caldria incloure les composicions on els protagonistes són animals i arquers, sense activitats cinegètiques.
2. Escena de cacera de bous.
3. Altres escenes de cacera, amb presència d'arquers i figures humanes, aparentment aïllades per l'erosió, però vinculades a restes, traços i fletxes.
4. Escena relacionada amb la recol·lecció de la mel, amb una figura humana deteriorada i amb abelles al seu voltant.
5. Escenes indeterminades, entre aquestes, un personatge estirat que sembla estar en posició de repòs, a l'aguait o potser amagat.

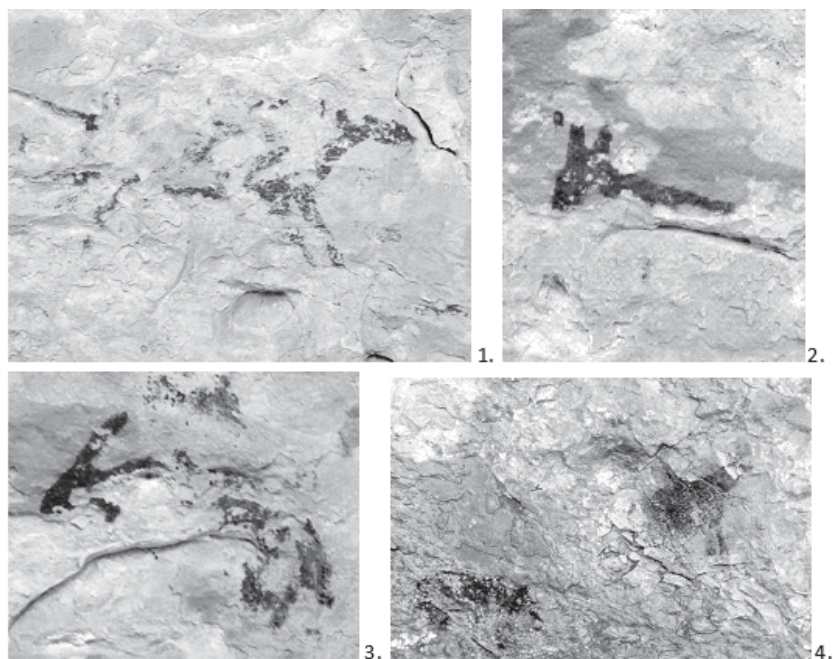


Fig. 8. Restes de cabres i animals indeterminats de l'Abric I del Barranc de Fontscaldes: 1, 2, 3, i possible cabra i senglar de l'Abric del Grau Tallat (Cornudella del Montsant) (Fotos A. Rubio).

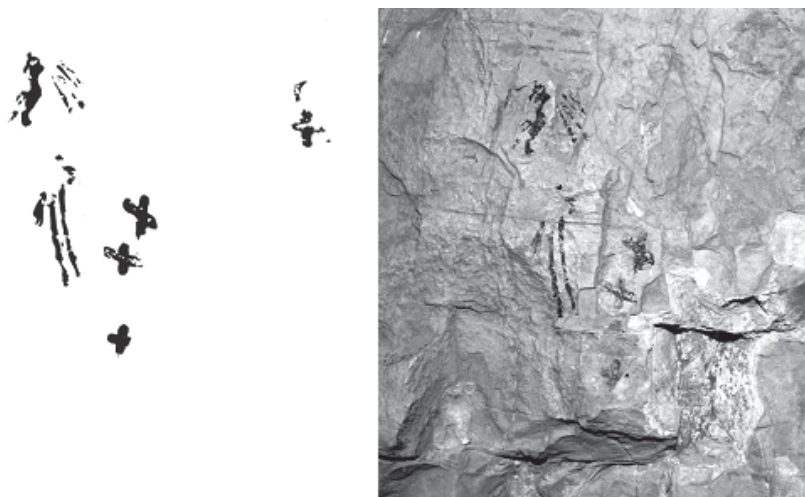


Fig. 9. Abelles de l'Abric I del Mas d'en Ramon d'en Bessó (Montblanc) (Dibuix A. Alonso; foto A. Rubio).

Així doncs, i malgrat que la mostra és encara insuficient, la diversitat de formes i tècniques registrades en els animals, resulta de gran interès per establir alguns vincles formals amb les representacions humanes adjacents i fonamentar relacions temàtiques amb altres àrees properes, com són les serralades del sud de Tarragona, les Garrigues, el Maestrat de Castelló i Terol, i algunes àrees del Prepirineu d'Osca, amb els que formaria la regió més septentrional del fenomen llevanti.

Amb el registre que disposem i com hipòtesi de treball, podem establir en l'àmbit regional la següent seqüència (per veure els tipus de figures humanes associades als animals cal consultar l'anterior estudi de 2012):

- Primera etapa: Cabra núm. 1 i cérvola núm. 7. Exemplars simplificats i perfilats, un d'ells amb alguns traços interiors, i de color vermellós clar (Fig. 3).
- La presència de les banyes de la cabra núm. 2, en l'espai on haurien de figurar les potes de la cabra núm. 1, suggereix un moment anterior pels tipus de figures perfilades. És difícil associar a aquest grup la figura humana de l'arquer d'aquest conjunt.
- Segona etapa: Cabres proporcionades a tinta plana de tons castanys-vermellosos núm. 2 i 4; bou núm. 6 i abelles núm. 10 (Fig. 3), vinculat a les figures humanes del tipus 1 (lineal proporcionats i estilitzats).
- Tercera etapa: Humanes del tipus 3, proporcionades, de cos ample i trets facials (Mas d'en Llorç). A nivell compositiu es relaciona amb la cabra núm. 3, però potser es tracta de figures agregades en diferents moments (Fig. 3).
- Quarta etapa: Bòvid núm. 5 i senglars núm. 8 i 9 (Fig.3), associat a figures humanes del tipus 4. Exemplars faunístics proporcionats i detallats, associats a arquers de cos estilitzats i cames realistes amb ornaments, i representació femenina.
- Cinquena etapa: Humanes del tipus 2, lineals-estilitzats de cos ample i de color castany-vermellós fosc, agregats en l'etapa final, i alguns animals indeterminats (Fig. 3. núm. 11 i Fig.8, núm. 1 i 4).

Cal insistir que la proposta és del tot provisional, doncs li manquen superposicions de figures que permetin analitzar i establir cronologies relatives. Per tant, la seqüència expressada només se centra en els aspectes compositius, formals i en la gamma cromàtica de les figures. També hem d'afegir que tant les diferències anatòmiques com els colors poden ser sincrònics i, per tant, formar part d'una mateixa etapa temporal.

Resten moltes qüestions per esbrinar. Calen projectes i recursos econòmics per afrontar la recerca de les manifestacions rupestres de les Muntanyes de Prades i, en particular, a l'entorn del contingut de les pintures i la temporalitat

de la societat autora que les va crear. Mentrestant, caldrà tenir en compte les dades aportades per les figures humanes i les diferències morfològiques dels animals, i seguir investigant les composicions i escenes acumulatives, les gammes de colors, els suports, i la mateixa degradació de les figures abans que sigui massa tard.

Bibliografia

- Alonso, A. (1979): «Aportaciones al estudio del Mas d'en Llor, Rojals (Tarragona)», *Caesaraugusta* 49-50, (Zaragoza) p. 101-105.
- (1994a): «Mas d'en Llor». *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya*. Corpus de Pintures Rupestres, Vol. II. Fasc. 7. Àrea Central i Meridional. Coord. Josep Castells i Gemma Hernández. Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 9 p.
 - (1994b): «Mas d'en Ramon d'en Bessó». *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya*. Corpus de Pintures Rupestres, Vol. II. Fasc. 8. Àrea Central i Meridional. Coord. Josep Castells i Gemma Hernández. Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 9 p.
 - (1994c): «Mas del Gran». *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya*. Corpus de Pintures Rupestres, Vol. II. Fasc. 12. Àrea Central i Meridional. Coord. Josep Castells i Gemma Hernández. Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 9 p.
- Bea Martínez M., i Angás Pajas, J. (2015): «Las representaciones levantinas de bovinos de la casa forestal de Tormón (Teruel): Ceja de Piezarodilla y Cerrada del Tío Jorge» *Zephyrus* <http://dx.doi.org/10.14201/zephyrus>.
- Breuil, H. (1920): «Les roches peintes de Minateda». *L'Anthropologie*, (París) t. XXX, p.1-50.
- Cabré, J. (1915): «El Arte Rupestre en España (Regiones Septentrional y Oriental)», *Museo Nacional de Ciencias Naturales*, Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas, núm. 1. Madrid, 228 p.
- Piñón, F. (1982): *Las Pinturas Rupestres de Albarracín*. Monografías del Centro de Investigación y Museo de Altamira, 6. Ministerio de Cultura. Santander.
- Vilaseca, S. (1944): «Las pinturas rupestres naturalistas y esquemáticas del Mas d'en Llor en Rojals (provincia de Tarragona)», *Archivo Español de Arqueología*, (Madrid), XVII, p. 301-324.
- (1950): «Nuevas pinturas rupestres naturalistas en el barranco del Llor (Rojals)», *Noticiario de la Asociación Excursionista de Reus*, desembre, p. 81-82.
- Viñas, R. (2005): *Montblanc, Muntanyes de Prades. Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Ruta de l'Art Rupestre*, 59 p.
- Viñas, R., i Sarrià, E. (2011): «Documentació dels nous conjunts d'art rupestre del Priorat (Tarragona)», *Tribuna d'Arqueologia* (Barcelona) 2009-2010, p. 53-84.

- Viñas, R., i Rubio, A. (2012): «Referències sobre l'Art Llevantí a les Muntanyes de Prades (Tarragona): I. Les figures humanes», *Aplec de Treballs*, (Montblanc), 30, p. 57-77.
- Viñas, R.; Rubio, A.; Martínez, L; Serrano, J.A. (2006): «Descobriments de pintures rupestres a les Muntanyes de Prades (Cornudella de Montsant, Tarragona)», *Actes de les Segones Jornades sobre el Bosc de Poblet i les Muntanyes de Prades*. Els límits de la pressió humana en el medi natural. Poblet 17-19 nov. 2006, Valls, p. 485-489.
- Viñas, R., Vergès, J. M., Fontanals, M., y Rubio, A. (2012): «Análisis de una figura de arquero de tradición levantina», *Cuadernos de Arte Rupestre*, (Moratalla), 5 (2008-2010), p. 53-61.

Notes

- 1.- Investigador col·laborador del IPHES, Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social. 4303 Tarragona. Antic director del Museu Comarcal de la Conca de Barberà i del Centre d'Interpretació de les Muntanyes de Prades, Montblanc, Tarragona. rupestrologia@yahoo.es
- 2.- Investigador del SERP (Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques) Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia. Universitat de Barcelona. albert.rubio.mora@gmail.com

-Rebuda: Juliol 2016.

-Revisió: Consell de Redacció.

-Acceptació: Agost 2016.